

tenyt rönsyilemään kiinnostaville sivupoluille, vaan kokonaisuus on pysynyt hallittuna ja rajoissaan. Rainò ilmaisee sanottavansa keskimäärin tiiviisti, selkeästi ja loogisesti. Työn kuvat ja taulukot ovat havainnollisia ja selkeitä, ja ne tukevat ja konkretisoivat saatuja tutkimustuloksia. Lähteitä ja eri alojen tutkimusta Rainò on käyttänyt perustellusti ja kattavasti hyödykseen. Väitöskirja on cd-rom-muotoinen; julkaisumuoto on epäilemättä viisas ja taroituksenmukainen, kun työn esimerkistö on ennen kaikkea liikkuvaa kuvaa. Julkaisumuoto mahdollistaa myös viittaukset ulkopuolisiin lähteisiin.

Kansainvälisesti tarkasteltuna ja muiden viittomakielten henkilöviittomiston tutkimuksiin verrattuna Rainòn tutkimus on syvälinen ja laaja-alainen. Erityisesti henkilöviittomiston funktion tarkastelu tuo

esiin uutta tietoa henkilöviittomistosta. Rainò osoittaa hallitsevansa kattavasti kielitieteen, viittomakielen ja nimistön tutkimusta ja pystyy eri alojen näkökulmia yhdistämällä saavuttamaan tutkimustavoitteensa ja myös asettamaan oman työnsä osaksi viittomakielen ja nimistöntutkimuksen kenttää. Samalla hän onnistuu myös paljastamaan sekä viittomakielestä että viittomakielisistä henkilönnimistä osana universaalia henkilöiden nimistöä piirteitä, jotka avaavat uusia näkymiä molempiin suuntiin. Lisäksi hän antaa hyviä aiheita jatkotutkimukselle ja rakentaa näin jo tulevaa tutkimusta. ■

TERHI AINIOLA

JOHANNA MESCH

Sähköposti: terhi.ainiola@kotus.fi

johanna.mesch@ling.su.se

UUSIA AVAUKSIA ETYMOLOGISEEN TUTKIMUKSEEN

Vesa Jarva *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä studies in humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2003. 182 s. + 16 liites. + 21 karttaa. ISBN 951-39-1500-X, ISSN 1459-4323.

Vesa Jarva puolusti elokuussa 2003 väitöskirjaansa *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Tutkimusaiheeseen liittyviä pienempiä tutkimuksia hän on julkaissut artikkelien muodossa viime vuosien aikana, joten jossain määrin osattiin jo odottaakin, mikä tulisi olemaan väitöskirjan keskeinen sisältö. Yllätys on iloinen: käsissämme on tutkimus, jossa vaikeana ja kaoottisena pidettyä aihetta on lähestytty systemaattisesti ja eksaktein metodein.

Ekspressiivistä, aiemmin »deskriptiivistä» tai »deskriptiivis-onomatopo(i)ettista» sanastoa on pitkään pidetty liian la-

biilina ja sattumanvaraiseen kehitykseen perustuvana, jotta sitä voitaisiin käsitellä hyväksi havaituin kielitieteen keinoin. Viime aikoina on herätty huomaamaan, että ekspressiivisanaston tutkimukseen sisältyvät ongelmat johtuvat pikemminkin siitä, että nämä sanat omien ominaispiirteidensä takia vaativat niihin tarttuvalta tutkijalta uudenlaista metodista ajattelua. Myös ekspressiivistä sanastoa voi siis tutkia systemaattisesti, ja tutkimuksen pohjalta on saatavissa luotettavia tuloksia.

Jarva käsittelee tutkimuksessaan sitä, miten suomen murteiden venäläisperäinen sanasto sulautuu kielessä entuudestaan ole-

viin ekspressiivisiin aineksiin tai rinnakkaiskehityksen tuloksena kehittyneisiin ekspressiivisiin sanoihin. Uudenlaista etymologista ajattelua osoittaa se, että sanan laina-alkuperä, tässä tapauksessa venäläis-peräisyys, oletetaan jatkumoksi, jonka eri kohtiin saman sanan eri variantit voivat sijoittua. Ekspressiivisyyden käsitteleminen jatkumona on jo entuudestaan tuttua, koska sana voi sisältää enemmän tai vähemmän ekspressiivisyyttä osoittavia piirteitä. Laina-alkuperä sanan etymologisena selityksenä on käsitetty enemmän absoluuttiseksi, joko–tai-selitykseksi, eikä sen jatkumoluonnetta ole rohjettu aikaisemmin esittää. Se, miten hyvin Jarvan voidaan katsoa tutkimuksessaan onnistuneen, riippuukin hyvin pitkälti siitä, miten hyvin hän tämän onnistuu aineistonsa pohjalta perustelevaan. Tekijä on kehitellyt asteittaisen mallin kuvaamaan venäläisperäisyyden jatkumoluonnetta yksittäisissä sanaryhmissä.

Keskeisiä teoreettisia lähtökohtia työssä on useita. Positiivisena on pidettävä sitä, että aineistoa ei ole puristettu vastaamaan vain yhdenlaisiin kysymyksiin, vaan aineistoa lähtökohtana pitäen on avoimesti otettu lukuun erilaisia teorioita, jotka voivat valaista sanojen välisiä suhteita. Perinteisen lainasanatutkimuksen ohella mukana ovat vahvasti viime aikoina ekspressiivisanojen tutkimuksessa esiin tulleet kognitiivisen kielentutkimuksen käsitteet prototyyppi ja perheyhtäläisyys. Varsinkin perheyhtäläisyysteorian mukanaan tuoma ketjumalli näyttäisi tukevan Jarvan asteittaisen mallin teoriaa.

Sivuilla 13–29 on lyhyt yleiskatsaus etymologian teoriaan ja historiaan. Katsauksen loppu keskittyy erityisesti etymologisesti labiilien sanojen ja epä säännöllisten äännesuhteiden tutkimukseen. Sanat, jotka määrittellään deskriptiivisiksi, ovat useimmiten jo rakenteensakin perusteella nuoria, joten niillä ei voikaan olla suorana-

sia äännehistoriallisesti säännöllisiä vastineita etäsukukielissä. Luku loppuu juuren ja sanahahmon roolin pohdintaan etymologisessa tutkimuksessa, mikä johdattaa mainiosti kohti työn keskeisiä kysymyksiä.

Luku 2 käsittelee suomen venäläis-peräistä sanastoa. Katsauksessa vanhimpiin lainakosketuksiin olisi ehkä kannattanut mainita myös viime aikoina esitetyt »esilaavilaiset» lainat, vaikka ne ovatkin puheena olevan tutkimuksen kannalta marginaalisia. Jotkin niistä, kuten *tahdas* (ja se, mitä esimerkiksi SSA siitä sanoo) olisivat saattaneet tuoda lisävalaisua nuorempienkin venäläislainojen reitteihin murrensanaston puristuksessa. Luku 2.3.2 on ansiokas katsaus suomen murteiden venäläisperäiseen sanastoon Suomen murteiden sanakirjan aineiston pohjalta, aakkosväliltä *a–keynätä*. Tämä on sen verran suuri aineisto, että sen perusteella voidaan tehdä jo eräitä tilastollisiakin oletuksia. Levikki-tyyppien esittely (s. 50–58) on tärkeää pohjustusta asteittaisen mallin hypoteesille, jonka Jarva esittelee työn varsinaisessa aineisto-osassa.

Luvussa 3 Jarva antaa tärkeää pohjatietoa aineiston käsittelylle ekspressiivisyyden näkökulmasta, joka on siis toinen tutkimuksen ulottuvuuksista. Termit määrittellään lyhyesti mutta onnistuneesti luvussa 3.1. Varsinaisesti ekspressiivisten sanojen ominaispiirteet luetaan ja dokumentoidaan luvussa 3.4. Ominaispiirteitä on semanttisia, syntaktis-pragmaattisia ja fonologis-morfologisia. Erityisesti viimeksi mainitussa ryhmässä Jarva esittää ansiokkaasti muitakin piirteitä kuin perinteisen onomatopoeettisille sanoille luonteenomaisen vokaalivaihtelun. Morfologinen kaava, jota suomessa edustavat johdokset ja pseudojohdokset ekspressiivikantoja houkuttelevilla suosikijohtimilla, kuuluu ilmiöön, jota tavataan laajemminkin maailman kielissä. Tiettyjen, kielen normaalisana-
▷

vinaisten äänteiden suosiminen on puolestaan jo vanhastaan tuttu ilmiö. Tämän piirrekokoelman pohjalta Jarva saakin ekspressiivisyyden määritellyksi varsin onnistuneesti. Kun ekspressiivisyys on työssä keskeisesti diakronisen alkuperälajin, venäläisperäisyyden, vastapoolina, olisi ehkä kuitenkin syytä korostaa vielä vahvemmin, että kriteerien pohjalta saatava määritelmä on puhtaasti synkroninen.

Luku 3 minulla on vain pari huomautusta: Sivulla 64 tekijä ehdottaa, että sanahahmo kVv(k)rV voitaisiin pitää fonesteemina tai («Kulosen termein») konventionaalisen äännesymboliikan edustajana. Sanahahmo kannattaisi kuitenkin deskriptiivisenä sananmuodostuskeinona pitää käsitteellisesti fonesteemista erillään. Fonesteemi ymmärretään yleensä niin, että siinä lyhyt äännejono kantaa mukanaan ekspressiivisen sanan keskeistä merkityssisältöä ja kytkee sen semanttiseen kenttään, kun taas sanahahmo kytkee sanan morfologiseen, sananmuodostukselliseen kenttään ja oikeastaan mahdollistaa fonesteemin muuttumisen sanaksi. Predikatiivisuutta ekspressiivisille sanoille tyypillisenä syntaktisena piirteenä osoittavien esimerkkien joukkoon (s. 78) taas on lipsahtanut myös sellaisia, joissa ekspressiivisanat ovat selvästi eksistentiaalilauseen subjekteja, eivät predikatiiveja. Osa esimerkeistä on kaksitulkintaisia sen mukaan, minkälaista (subjektin) ellipsiä lause-esimerkeissä oletetaan.

Alkuosan teoreettinen tausta kootaan luvussa 4, jossa pohditaan teoksen peruskysymystä, vierasperäisyyden ja ekspressiivisyyden suhdetta murreseminastossa. Jakso osoittaa myös sen, että kysymys on ollut esillä tutkimuskirjallisuudessa usein, vaikka sitä ei ole juuri pysähdetty miettimään. Onhan etymologisissa sanakirjoissakin runsaasti »osittain» vierasperäisiksi katsottuja sanoja. Tärkeimpänä lähtenä Jar-

van asteittaiselle mallille on ollut Terho Itkosen (1977) käsitys useamman polven lainasanakerrostumista, joita tämä on esitellyt *potasma*-pesyeen yhteydessä.

Luvuissa 5–8 Jarva käsittelee neljää sanapesyettä, jotka ovat tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta kiinnostavia. Ensimmäiseksi hän tarkastelee venäjän adjektiivia *hodkij* 'nopea' ja sen suhdetta suomen murteiden *hatka/hotka*-pesyeseen. Aineisto on analysoitu huolellisesti, ja asteittainen malli on luotu selkeästi empirisen aineiston pohjalta. Sanojen analysointia ja ryhmittelyä muihin tutkittaviin pesyeisiin verrattuna on varmasti vaikeuttanut se, että venäläisenä lähtökohtana on ollut adjektiivi ja että merkitykset suomalaisellakin puolella ovat laajoja ja sanaluokat moninaisia — erityisesti partikkeleita on paljon. Toisaalta myös tällaisen semanttisesti kompleksisemmän sanueen käsittely antaa varmemman pohjan myös kokonaisanalyysin pohjalta tehtäville päätelmille.

Toista pesyettä tarkastellessaan Jarva käsittelee sitä, miten selvästi venäläisperäisen sana *kalkkala* ('kulkunen') on sulautunut sellaisiin sanoihin kuin *kalista* ja *kakkara* ja muihin niille läheisiin ekspressiivilmauksiin. Jo *kalkkala* on siinä mielessä paljon edellä mainittua *hotkaa* selkeämpi tapaus, että asteittaiseen malliin sisältyvät sanat ovat kaikki substantiiveja, joilla on konkreettinen tarkoite (keskeisiä merkityksiä ovat 'kulkunen', 'sontakakkara' tai '-paakku' ja 'lapsi'), vaikka ne liittyvätkin läheisesti onomatopoeettisiin verbeihin. *Kalkkalan* ja sitä vastaavan ekspressiivisen pesyeen esittely on myös mainio osoitus siitä, miten suuri määrä semanttisia ja muodollisia tekijöitä, levikin lisäksi, on otettava huomioon, ennen kuin tämäntyyppistä sanoista voi sanoa juuri mitään varmaa. Jarvan esittämä analyysi on varsin kattava ja luotettavan tuntuinen. Päätelmät ovat vakuuttavia.

Eri pesyiden yhteydessä esillä olevia ekspressiivisiä sanoja on analyysissa aseteltu typografisesti verkostojen muotoon. Nämä asetelmat palvelevat erityisesti perheyhtäläisyyden esiin tuomista sekä sanojen muodostamien verkostojen rakenteiden ja sanojen välisten vuorovaikutussuhteiden tulkintaa ja ymmärtämistä. Asetelmat ovat eri sanueiden kohdalla hieman häiritsevästi erinäköisiä. Tämä johtuu osittain siitä, että asetelmiin on valittu sanoja eri kohdissa eri perustein, mutta ei aina.

Esimerkiksi kolmatta pesyettä edustava sana *tökötti* ('tuohiterva; mönjä') verrataan vain saman vokaaliaineksen sisältäviin ekspressiivisiin sanoihin, kun taas *hatkaan* ja *kalkkalaan* on verrattu sanoja, jotka sisältävät kaikkia vokaaliasteita. Neljättä pesyettä edustavaan aladobia merkitsevään *tytinään* Jarva vertaa neljää ekspressiivistä sekvenssiä (*hut-*, *hyt-*, *tut-*, *tyt-*), kun taas *tököttiin* (ja sen varianttiin *jököttiin*) on verrattu vain kahta sekvenssiä (*tök-*, *jök-*). Sekä *tök-* että *jök-* ovat sekvenssejä, jotka jo äänneläillisesti sopivat venäjän originaalin kanssa yhteen. Sanojen valinnassa liepee kysymys semanttisista seikoista: vertailuun on otettu vain sellaisia sanoja, joiden merkitykset ovat venäläisperäiseen sanaan yhdistettävissä, elleivät muuten niin perheyhtäläisyysketjun kautta. Sanan *jökötti* yhteyteen luulisin murteiden sanastosta löytyvän *juk-*alkuisia hidasta liikettä tai 'jökötämistä' merkitseviä sanoja (*j-* on kaiken kaikkiaan tyypillisesti hitauteen viittaava fonesteemi tai sellaisen osa: *jarruttaa*, *jukertaa*, *jukeutua* 'tarttua kiinni', *jumissa* ja *jumiutua*, *junnata*, *jä(h)meä*, *jäyhä*, *jäykä*). Ainakaan *tök-* ja *jök-* vertailumateriaalit (s. 156) eivät tuo kovin merkittävää lisää *tökötin* analyysiin.

Jarvan asteittaisessa mallissa kunkin pesyeen ensimmäistä astetta edustaa sana, joka sekä äänteellisesti että semanttisesti tarkimmin vastaa venäläistä originaalia,

kuten *kalkkalo* ('kulkunen') venäjän sanaa *kolokol* ('kulkunen'). Toisen asteen sanoissa on venäläisestä originaalista poikkeavia äänteellisiä piirteitä, kuten sanassa *kalkkare* ('kulkunen'), sekä semanttisesti loitontuneita, mutta äänteellisesti originaalia vastaavia sanoja (*kalkkala* 'kokkare'). Kolmannen asteen sanoissa sekä äänneasu että merkitys ovat loitontuneet originaalista, mutta semanttinen silta merkitysten välillä on edelleen selvästi osoitettavissa. Selvimmin kotoperäiset ekspressiivisanat, joilla ei ole suoraa yhteyttä venäjän sanaan, luetaan neljänteen asteeseen.

Sanojen sijoittelu malliin on Jarvan tutkimuksessa valtaosin loogista ja luotettavaa. *Tökötti*-pesyeen sanoista ei analyysijaksoissa kuitenkaan täysin selviä, mitkä niistä on luokiteltu ekspressiivisiksi ja mitkä neutraaleiksi. Sama toistuu myös kartoissa 16a–c, joista luulisi, että kaikkien *tökötti*-pesyeen sanojen merkitys on neutraali 'tuohiterva'. Näin ei kuitenkaan ilmeisesti ole, vaan levikkikartta sisältää pesyeen sanat kaikissa mitä moninaisimmissa ekspressiivissä käyttöyhteyksissään. Sivulla 156–157 ryhmitellään *tökötti*-sanaan liittyvien ekspressiivisanojen asteittaista mallia. Varianteilla *tötkä* ja *jötkä* on vain tervan merkitys, ja niiden yhteys venäjän taivutusmuotoihin on melko selvä; konsonanttimuutos *gd > (*kt >) tk* on sanojen fonotaksin perusteella luonteva, suorastaan välttämätön. Asteittäisessä mallissa ne sopisivat paremmin ensimmäiseen kuin toiseen asteeseen. Tämä nimittäin muuttaisi ehkä myös vähän kartan painotuksia; Pohjois-Karjalan 2. asteen esiintymät muuttuisivat 1. asteeksi.

Loppupäätelmissä taas *kalkkare*-sikermän prototyypisyys voitaisiin ehkä ajatella toisinkin; 'kulkunen'-merkityksestä lähteminen on pikemminkin, kuten tekijä toteaa, diakroninen tulkinta. Merkitykset 'lapsi', 'kivekset/penis' ja 'sontakakkara'

voitaneen yhdistää toisiinsa myös ilman 'kulkusta'. Tämä on kuitenkin hyvin pitkälti tulkintakysymys.

Jarvan väitöskirja on tukeva empiirinen puheenvuoro vaikeaksi koetusta etymologisesta ongelmasta. Väitöskirja osoittaa sen, että ekpressiivisten sanojen tutkimus vaatii käsittämättömän pitkiä tutkimuspuhteita ensin sana-arkistossa ja sen jälkeen työpöydän ääressä. Kaoottisilta vaikuttavista sanaryypäiltä ja niiden sisäisiä vaikutussuhteita ei voi tutkia ja analysoida oman kielikompetenssinsa perusteella. Ekpressiivisanojen merkitykset ovat moninaisia mutta eivät sattumanvaraisia. Laajoja aineistoja systemaattisesti tarkastelemalla päästään kyllä selvytyteen siitä, mitkä merkitystyyppit ovat tyypillisiä ekpressiivisille sanoille ylimalkaan ja mitkä taas tiettyjä äänneyhdistelmiä, sanokaamme vaikka fonestee-meja, sisältäville sanoille. Merkitykset eivät siis ole kaoottisia, eivät myöskään sanojen väliset morfologiset suhteet eikä niissä esiintyvä runsas variaatio.

Ekpressiivisanoja voidaan siis tutkia vain empiirisesti ja suurilla aineistoilla. Tämä edellyttää aineiston rajaamista muulla tavoin. Jarva on tehnyt oivallisen rajauksen tarkastelemalla neljän venäläisperäisen

lainasanan ympärillä vellovaa ekpressiivistä ainesta. Venäläisperäisyyden ja ekpressiivisyyden suhteen selittäminen ja todistaminen jatkumoksi on työn oivallinen tieteellinen anti. Tulevat ekpressiivisanojen tutkijat voivat nyt hyödyntää Jarvan metodologisia avauksia, ja tällä hankalalla sanastontutkimuksen alalla näyttääkin olevan edessä sangen valoisa tulevaisuus. ■

ULLA-MAIJA KULONEN

Sähköposti: ulla-maija.kulonen@helsinki.fi

LÄHTEET

ITKONEN, TERHO 1977: Karjalais-suomalainen suksiretki. – *Kielen ja kulttuurin kentältä; Igor Vahroksen 60-vuotishuhtakirja*. Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 25 s. 27–50. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.

TUTKIMUS ITÄMERENSUOMALAISTEN KIELTEN MORFOSYNTAKSISTA

Riho Grünthal *Finnic adpositions and cases in change*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 244. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2003. 235 s. ISSN 0355-0230.

Itämerensuomalaisten kielten morfosyntaksin tutkimus on rikastunut monipuolisella ja laaja-alaisella tutkimuksella: joulukuussa 2003 Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa puolusti väitös-

kirjaansa *Finnic adpositions and cases in change* Riho Grünthal. Grünthalin tutkijaluonteessa yhdistyvät teoreettinen syvällisyys, avarakatseisuus ja laaja kielten tuntemus. Tämä on itämerensuomalaisten